

KÖNYVTÁROSOK A KÖNYVEGETÉSEK BIRODALMÁBAN

BOESE, Engelbrecht: Die Bestandspolitik der Öffentlichen Büchereien im Dritten Reich. (*Bibliotheksdienst*, 17.vol. 1983. 4.no. 263–282.p.) c. művét KATSÁNYI Sándor tömörítette.

Engelbrecht Boese tanulmánya, bár egy évfordulós emlékünnepe alkalmából hangzott el első ízben – a fasiszta könyvégetés 50. emléknapiján, 1983-ban az NSZK-beli Biberach-ban – korántsem alkalmi jellegű írás. A "Hogyan történt?" kérdése mellett nem kevésbé izgatja őt a "Hogyan történhetett meg?" kérdése; a címben a Harmadik Birodalom könyvtári állománypolitikájának elemzését ígéri, valójában azonban a könyvtárosok érdeklík őt, akik ezt az állománypolitikát végrehajtották. Vagy még inkább az a mechanizmus, mely a könyvtárosokkal ezt az állománypolitikát végül is elfogadtatta.

A kihívás és a védekező önáltatás reflexei. A kérdés 1933 májusában drámai volt és megkerülhetetlen: már égtek a könyvmáglyák, és a hatalomra került nemzetiszocialista párt könyvvállományuk "megtisztítását" várta el a könyvtáraktól. Mit teyenek a könyvtárosok? "A Könyvtároszövetség kötelessége, hogy most útmutatást adjon" – írta egy könyvtárigazgató a közhangulatot is jól tükröző magánlevelében – "csak ez által tudjuk elkerülni az ostoba egyéni akciókat." A Német Könyvtárosok Szövetsége néhány héttel a hatalomátvétel után valóban útmutatást adott: "A nemzeti forradalom világos és egyértelmű célt képes adni a művelődésnek . . . a könyvtárosok vegyenek részt az újjáépítés nagy munkájában . . . A német népkönyvtárak mindig is harcoltak a csekély értékű irodalom ellen, ezért a tisztogatásnak áldozatul eső könyvek száma általában nem lesz nagy és csak néhány részlegre fog korlátozódni . . . Őrizkedjünk, nehogy a kívülről és a saját sorainkból jövő elhamarkodott túlbuzgalom önkényesen szétzúzza azt, amit odaadó szorgalmas munkával felépítettünk."

A nyilatkozat kétélű. Egyrészt taktikusan óv a "túlbuzgalom"-tól, másrészt azonban abba az illúzióba ringat, hogy a könyvtárügyben semmi lényeges változás nem történik, sőt a régi szakmai célok megvalósítására kedvező lehetőségek nyílnak. Ha sikerül a könyvtárügynek most súrlódásmentesen alkalmazkodnia, a jövőben talán még jobb működési feltételek között folytathatjuk szakmai munkánkat – ezt sugallja a nyilatkozat. Reményt keltett, hogy az elmúlt évek visszaesései után a német közművelődési könyvtárügy végre ismét fellendül. S ennek érdekében kialakult a védekező mechanizmus: a hagyományos állománygyarapítási politikát az új hatalom számára elfogadhatónak igrkezeknek beállítani.

Nem is teljesen alaptalanul. A Weimari Köztársaságban a közművelődési könyvtárak állománygyarapítását mai szemmel nézve nagyon is mereven irányították. A még beszerezhető művek "alsó határának" kérdésében két tábor vívta elszánt harcát, de a "népművelő"

alapállásban egyek voltak; mindkét tábor irodalmon kívüli, közvetlen társadalmi funkciót várt az olvasástól. Az állománygyarapítási politikát irodalmon kívüli szempontok és intézkedések határozták meg. A "tisztogatás" gondolata tehát nem volt teljesen idegen. Úgy tűnt, az itt tett engedmények szelvényében a könyvtárügy megvalósíthatja régi szakmai céljait. Várakozás, opportunizmus, felsőbbsegítségjellemzője e hónapokban a német könyvtárosokat, és a reménykedés, hogy a könyvtáron belül semmi sem fog megváltozni.

A fortélyos félelem és az egyén felelőssége. Pedig megváltozott. A fasiszta hatalom nem állt meg a könyvtárak kapujában. A "tisztogatási akciók" 1933 elején még helyi pártkezdemenyvezések voltak, később beépültek az állami feladatok közé. Ám bárhogy "bürokratizálódott" ez a tevékenység, sosem vált teljesen mechanikusan végrehajthatóvá. A határvonalat sohasem vonták meg egyértelműen; a köztudottan tiltott és a köztudottan pártfogolt irodalom között mindig maradt egy bizonytalan zóna: a "nem kívánatos" irodalom. Ennek megítélését és eltávolítását a hatalmi szervek a könyvtárosokra bízák.

Sok könyvtáros kérte, hogy a párt- vagy államszervek adjanak ki egyértelmű irányelveket, konkrét listákat, melyekhez tartani tudják magukat. Az ilyen intézkedések megszabadították volna a könyvtárosokat a nehéz és kínos egyéni döntésektől, felmentették volna az egyént a lelkiismeretfurdalástól, e listák lehetővé tették volna a könyvtárosok visszavonulását a könyvtári üzem politikamentes területére. A hatalom azonban nem mondott le arról a többletről, amit számára a könyvtárosok öncenzúrája jelentett.

Az egyén mozgásteré. A könyvtáros nem szabadulhatott meg tehát az egyéni felelősség terhétől; de volt-e reális esélye valamilyen állománymentésnek? – Az ismertett tanulmány szerzője érdekes tényezőt mutat ki: a könyvtárosokra nehezedő hatalom a fasiszmus éveiben nem volt teljesen monolitikus: a közvetlenül irányító államapparátus és a pártapparátus képviselői között nem ritkán személyi ellentétek feszültek, ami a jól tájékozott könyvtárigazgatók részére némi manőverezési lehetőséget biztosított. Ezt használta ki a duisburgi könyvtár vezetője, *Sallenthien*, aki a városi hatóságok engedélyével a kivonandó anyagot csak elkülönítette. (Ezt a gyakorlatot később sose engedték meg.) Hamburgban sikerült *Joerden*-nek az angol és az észak-amerikai állományt egy ideig megőrizni. A német, sőt az egyetemes könyvtárügy klasszikus alakja, *Walter Hofmann* a lipcsei hatóságoknál a könyvkivonás enyhe formáját tudta kijárni.

A felsoroltak azonban kivételek. Az átlagos könyvtárosnak nem volt meg a manőverezéshez szükséges áttekintése. Az elért eredmények is csak átmenetiek voltak: később *Hofmann* is meg kellett érnie féltett könyveinek kivonását a lipcsei könyvtárból.

A könyvtári centralizálás színe és visszája. "Újra és újra végiggondolva a dolgokat arra a meggyőződésre jutottam, hogy az áldozat, amit könyvtárainkban meg kell hoznunk, kevesebbet nyom a latba, mint az, amit megnyerhet a könyvtárügy, ha elfogadjuk az állam által most elének tárt feladatokat" – írta 1933 májusában *Kurd Schütz*, a thüringiai módszertani tanácsadó vezetője, később brémai könyvtárigazgató. "Ami megnyerhet a könyvtárügy", aminek a megteremtésére, a könyvtárosok ígéretet kaptak: a közművelődési hálózat maradéktalan kiépítése, a könyvtárak centralizált módszertani irányítása, s ezzel a német könyvtárosok több évtizedes vágyalmának megvalósítása.

A hálózat valóban kiépült. A községi és a kisvárosi könyvtárak a tanácsadó központokhoz (Beratungsstelle) tartoztak, ezeket a tartományi központ fogta össze, emezeket

pedig a művelődési minisztérium irányítása alatt álló birodalmi könyvtári tanácsadó központ. A hálózat kiépült tehát, tevékenysége azonban egyetlen területre korlátozódott: az állományépítés politikai ellenőrzésére. Az alapító dokumentum mondata nem maradt frázis: "A tanácsadó központok feladata annak biztosítása, hogy a könyvtárak a nemzeti-szocializmus szellemében dolgozzanak."

A tevékenység kizárólag az állomány ellenőrzésére, a könyv kivonások végrehajtására és az új beszerzések engedélyezésére irányult. A központosítás felemás volt: a könyvtárak fenntartási költségei továbbra is az anyagi gondokkal küzdő helyi tanácsokat terheltek, akik ezt a feladatot fölösleges nyűgnek érezték. Ellentmondás feszült egyrészt a könyvtárak helyi fenntartása, másrészt az állománygyarapítás központi engedélyeztetése között.

Minél kisebb volt egy könyvtár, annál kisebb volt vezetőjének szabad mozgástere. 1937 után már központi típuscsomagokat küldtek szét, a szabadság minden mozgástere megszűnt. Rövidesen felszámolták, illetve kizárólag a hiteletre korlátozták a korábban nem elhanyagolható szerepet játszó katolikus népkönyvtárakat is.

Törzsanyagállomány a Harmadik Birodalomban. "A tisztogatásnál fontosabb és nehezebb feladat a törzsállomány megteremtése a német vér és szellem legmélyebb forrásaiból" – írta a Könyvtárosok Szövetségének már idézett nyilatkozata. Csakhogy a "törzsállomány" körül mindvégig bajok voltak: a "vér és szellem" féle frázisok nem adtak a könyvtárosoknak konkrét támpontokat, és a fasizmus soha nem dolgozott ki pontos irodalomelméletet. Valójában értékszemponatok nem is működtek, csak szeszélyesen változó napi politikai utasítások. A Róhm-puccs után ki kellett vonni a teljes SA irodalmat, majd a "bolsevista" irodalmat, a Hitler–Sztálin szerződés után az "antibolsevista" irodalmat, végül az egész orosz irodalmat.

A nagyobb könyvtárak ajánló katalógusaikon keresztül tárták fel "a népi és állami nevelés céljaira megfelelő törzsállományt". Az ajánló katalógus volt a kor uralkodó könyvtári műfaja. Egy példa a szépirodalmat feltáró katalógus fejezeteire (Drezdai Városi Könyvtár, 1940): "Világháború, bajtársiasság. – Nép a nyomorban. – A párt harca és győzelme. – Németek az országhatár előtt és a kolóniákban. – Rokonnépek, idegen népek német elbeszélők tükrében."

A "nevelési céllal" összeállított régi népkönyvtári törzsállomány eszménye és gyakorlata torzul el végtelenen ezekben a jegyzékekben. Pedig nyílt volna némi mozgástér a könyvtárosoknak. A könyvesboltok a klasszikusokon keresztül olyan irodalmat tudtak nyújtani vevőiknek, mely segíthetett a Harmadik Birodalom valóságát felmérni, a tiszta szórakoztató irodalommal pedig alkalmi elmenekülésre adtak lehetőséget, s ez sem volt kevés. A közművelődési könyvtárakból, melyek egyoldalúan megfogalmazott nevelési célok szolgálatában álltak, ezek a művek hiányoztak. A tudatos olvasó a könyvesboltokat látogatta.

Summa: Könyvtárosnemzedék a mérlegen. A könyvtárosok szerepét a düsseldorfi polgármester személyében úgy foglalta össze a fasiszta hatalom: "Nemzetiszocialista szívüket csak a hatalom átvétele után tárták föl. Amíg nem dőlt el a hatalomért folyó harc, nem voltak jelen." A cinikusan bizalmatlan jellemzés nem alaptalan. A fasiszta államnak nagy tömegben kellett olyan könyvtárosokkal együtt dolgoznia, akik a hatalom-

átvétel után beilleszkedtek a rendszerbe, ezért a könyvtárügy vezetésében meglepően széles körű volt a személyi folyamatosság. Ehhez járult, hogy a Művelődési Minisztérium hangsúlyozottan szakmai orientációt és hivatalnoki mentalitást képviselt, s ezzel biztosítékot nyújtott a kezdetben aggódó könyvtárosoknak arra, hogy munkájukat szakmailag a hagyományos módon folytathatják. A "tisztogatás"-tól eltekintve ez lényegileg így is történt. A fasizmus nem dolgozott ki új könyvtárügyet, ehhez sem koncepciója nem volt, sem ambíciója.

A könyvtári formák megőrzése mellett azonban a tevékenység tartalma homlok-egyenest megváltozott. Nem az a megdöbbentő, hogy a könyvtárosok nagy többsége opportunistán beilleszkedett, hanem az, ahogyan magukat illúziókba ringatták; elhitették önmagukkal, hogy a régi könyvtáraikban régi módon dolgoznak, s nem vették észre, hogy a nagy propagandagépezet kicsiny kerekeivé váltak – állapítja meg a dolgozat szerzője.

A NÁCI KÖNYVÉGETÉS (1933. május 10.) 50. évfordulójáról az NSZK legtöbb könyvtára megemlékezett – kiállítás, előadássorozat, egyéb rendezvények formájában.

Buch und Bibliothek. 1983. 5.no.

AZ IFLA VÉGREHAJTÓ BIZOTTSÁGÁNAK NYILATKOZATA kapcsolatáról az Unescóval. Az IFLA Végrehajtó Bizottsága az 1984. április 5–6-i ülésén foglalkozott az Unescóhoz fűződő folyamatos munkakapcsolatával, valamint az Unescónak és programjainak pozitív hatásával arra a munkára, amelyet az IFLA a könyvtári tevékenység előmozdítása érdekében világszerte kifejt. Ez a szoros együttműködés az IFLA hatósugarát nagymértékben megnövelte az utóbbi évek során. Ezért az IFLÁt aggasztja az a tény, hogy néhány ország az Unescóból való kilépését fontolgatja, ami az Unesco szakmai és pénzügyi alapjainak meggyengüléséhez vezet. Ezeknek az országoknak a kilépése következtében nemcsak magára az Unescóra lesz kihatással, de elkerülhetetlenül azoknak a szervezeteknek a szakmai tevékenységére is, amelyeket az Unesco jelenleg támogat. Ezért az IFLA Végrehajtó Bizottsága kifejezi abbeli reményét, lehetséges megoldást találni, hogy az Unesco folytathassa fontos feladatának teljesítését szoros együttműködésben más nemzetközi, kormányzati és nem-kormányzati szervezetekkel ugyanúgy, mint tag-országjaival.

IFLA Journal. 1984. 3.no.

Könyvtári Figyelő 31(1985)1